

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЗАСАД ТА НАПРЯМІВ

В умовах анексії Росією Криму та військового конфлікту на Донбасі Україна взяла курс на проведення реформ, спрямованих на вирішення проблем, які гальмують наближення нашої держави до Європейського союзу та його стандартів. Серед запланованих реформ чільне місце належить реформі децентралізації влади. Слід зазначити, що чинна Конституція забезпечує право громадян на здійснення місцевого самоврядування через самостійне розв'язання населенням питань місцевого значення, самостійність органів, утворених населенням з цією метою, через конституційну заборону на обмеження прав місцевого самоврядування, проголошує, що права місцевих громад на самоврядування гарантуються усіма державними органами [1, с. 40–42]. Принципи організації місцевого самоврядування в Україні, встановлені Конституцією України, нормами відповідних законів, з одного боку, загалом відповідають міжнародним стандартам, зокрема, й вимогам Європейської хартії місцевого самоврядування, з іншого боку, далеко не всі проблеми самоврядної діяльності врегульовані чинним законодавством. Деякі закони, які мали б заповнити прогалини чинного законодавства, так і не були прийняті свого часу з різних причин як об'єктивних, так і суб'єктивних, насамперед, через свідому й цілеспрямовану протидію реформуванню системи місцевого самоврядування з боку деяких політичних сил або окремих політиків. Все це спонукало керівництво держави до створення конституційної комісії, яка розробила пропозиції змін до Основного Закону, які забезпечать правомірність децентралізації влади.

Мета статті – проаналізувати основні засади і напрями проведення реформи децентралізації влади в Україні, її основні засади і напрями в сучасних умовах та історичній ретроспективі.

В 1991 році Україна здобула незалежність, проте відцентрові тенденції на її території проявлялися до 1996 року. Можна виділити три регіони, які прагнули відокремитися в цей час. Це Крим, де набули поширення проросійські настрої. У відносинах центральної незалежної України і Криму на початку 90-х років ХХ ст. виникла низка політико-правових проблем, які підсилювалися нагнітанням у Криму антиукраїнських настроїв, пожвавились виступи радикальних представників російської громади півострова за відновлення СРСР або за приєднання до Росії, що загрожувало територіальній цілісності України. Тоді офіційна влада Києва зуміла розв'язати ці проблеми законодавчими кроками – прийняттям законів «Про Автономну Республіку Крим», «Про розмежування повноважень між органами державної влади України і Республіки Крим» і особливо – прийняттям Конституції України 1996 року, розділ Х якої розмежував повноваження центральної влади та Кримської автономії [1, с. 39–40].

Місцеві референдуми щодо набуття незалежності пройшли на Закарпатті та Донбасі. Відцентрові тенденції на Закарпатті можна пояснити відчутною ізоляцією регіону від решти України, тісними зв'язками з Угорщиною та Словаччиною тим більше, що до складу СРСР Закарпаття увійшло тільки після завершення Другої світової війни.

Шахтарі та металурги Донбасу підтримали проголошення незалежності України, проте глибока криза вугільної та металургійної галузей, проблеми та труднощі перехідного періоду становлення економіки нашої держави зробили Донбас осередком нестабільності, зростала кількість виступів шахтарів проти політики офіційного Києва. Страйкарі висували поряд з економічними вимогами й політичні, зокрема щодо необхідності збереження тісного союзу України з Росією, проголошення автономії Донбасу тощо. Нова «донбаська еліта» була технократичною й орієнтованою на Росію, до того ж вона швидко криміналізувалася. Останнє було пов'язане з тим, що за радянських часів Донбас був регіоном, на підприємствах якого могли працевлаштуватися

колишні злочинці. За неофіційною радянською статистикою, кожен п'ятий мешканець краю пройшов через пенітенціарну систему [2, с. 29].

На думку британського економіста Д. Ляйхта, Україна за Конституцією 1996 року зробила вибір унітарної форми державного устрою, а у відповідь на вимоги більшої регіональної автономії Основний Закон пропонував компромісне «поєднання централізації та децентралізації в здійсненні державної влади» [3, с. 24]. Крим дістав статус автономної республіки в складі Української держави, а для міст і сіл 24 областей України передбачалося формування рад, які обиралися на місцевому рівні. Водночас посилювалася так звана вертикаль обласних та районних держадміністрацій. Відтоді, вважає Д. Ляйхт, в Україні встановилася незручна гібридна система місцевого та регіонального управління, яка наділила паралельно призначені державні структури та відповідальну перед місцевим населенням самоврядну владу подібними повноваженнями. Тим більше, що в самій системі закладена тенденція до безладу [3, с. 24]. Ключовою посадою в гібридній системі стає голова обласної адміністрації, призначений главою держави одноосібно чи за поданням очільника уряду, а не обраний електоратом очільник обласної ради. Саме тому гібридна система організації влади просто неспроможна забезпечити якісне владарювання. Така система в 90-х роках ХХ століття була поширена не тільки в Україні, а й в інших посткомуністичних країнах Східної Європи.

Нинішнім реформам в Україні передували два масштабні проекти, ініційовані після 2000 року і спрямовані на децентралізацію влади та розширення повноважень місцевого самоврядування. Першим проектом була так звана бюджетна реформа 2000-2001 років. Головна її мета, на думку Д. Ляйхта, – «позбавити голів облдержадміністрацій можливості контролювати розподіл коштів, що надходять із державного бюджету до місцевої влади області на поточні витрати й капітальне будівництво», усунення очільників ОДА від участі у формуванні місцевих бюджетів, проте реформа так й не відбулась [3, с. 25]. Голови облдержадміністрацій завадили її реалізації.

Друга спроба проведення адміністративно-територіальної реформи відбулась за часів президентства В. Ющенка. Тоді планувалася повна ліквідація державної вертикалі й заміна призначуваних очільників ОДА та РДА радами, що обираються на місцевому рівні, й створеними при них виконавчими комітетами, які мали стати повноцінними органами виконавчої влади. Окрім того, передбачалось обов'язкове об'єднання 15 тисяч сіл та селищ у великі дієздатні адміністративні одиниці. Найбільший спротив реформі чинили, як не дивно, на Сході країни, де обласна та міська влада була здебільшого під контролем політичних опонентів В. Ющенка. Проект реформи був розкритикований. Як наслідок, реформа так і не була проведена.

За режиму В. Януковича відбулась жорстка централізація системи органів державної влади та управління, функції ж регіонального і місцевого самоврядування були суттєво звужені. Проте в зв'язку з наближенням президентських виборів у 2013 році уряд М. Азарова підготував проект указу президента «Про затвердження «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні». В проекті указу констатовувалася нездатність більшості територіальних громад до забезпечення ефективного управління економічним розвитком міста чи регіону. Зокрема, наводились такі цифри: з майже 12 тисяч територіальних громад, більш як у половині чисельність мешканців не перевищує 3 тисяч осіб, а 4,8 тисяч громад мають населення менше ніж 1 тисяча [4, с. 12]. Наголошувалось, що у переважній більшості територіальних громад відсутні виконавчі органи місцевих рад, бюджетні установи, комунальні підприємства тощо.

В проекті «Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні» передбачалось утворення виконавчих органів обласних та місцевих рад і розмежування повноважень між ними та місцевими державними адміністраціями. Так, експерт А. Скумін зазначав, що в політичному плані ідея з реалізацією виконкомів рад може розглядатися від поміркованої до радикальної, тобто, у випадку програшу представника від Партії регіонів на наступних президентських виборах,

регіональні ради Півдня та Сходу України зі своїми виконками можуть прийняти рішення про припинення перерахування коштів до державного бюджету чи про перепідпорядкування собі територіальних силових структур тощо [4, с. 12–13]. Зрозуміло, що в такій ситуації впливати центральній владі на дії територіальних громад буде набагато складніше. Дещо з цього сценарію ми побачили у 2014 році на Донбасі.

Таким чином, проекти реформ місцевого самоврядування розроблялись, але не проводились. Функції місцевого самоврядування звужувались. Так, міський голова Львова і лідер політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» А. Садовий вважає, що за «останні 10 років держава відібрала в місцевого самоврядування близько 60% повноважень, і це привело до великої біди» [5, с. 8].

Необхідність проведення реформи децентралізації визнали й нинішнє керівництво держави, й міжнародні організації, насамперед, Рада Європи. Саме її Центр експертизи реформ місцевого самоврядування передав в Мінрегіонбуд України детальні рекомендації щодо ефективного проведення реформи в Україні, які є своєрідним посібником, що базується на досвіді багатьох європейських держав. У 2014 році уряд А. Яценюка заявив, що Верховна Рада зможе схвалити проект реформи місцевого самоврядування у першому читанні до президентських виборів у травні. На що журналіст, політичний аналітик Ю. Макаров зауважив, «що на тлі реальних військових дій і, власне, виборчої кампанії» саме ця реформа не приверне до себе достатньої уваги, навіть за умови її підтримки такими політиками, як В. Гройсман чи А. Садовий, бо «мимоволі сприймаєш ці різкі рухи як намагання укріпити державу за рахунок нової угоди центральної влади з регіональними елітами, адже політика – мистецтво можливого. Не дивно, бо до останнього часу державу нам замінювало злочинне угруповання, яке узурпувало практично всі її ланки, впровадивши практично паралельну владу у вигляді «правлячої партії» та окремого інституту так званих «смотрящих» [6]. До того ж, на думку політика та історика В. Литвина, «проблему децентралізації наші урядовці розуміють

спрощено, розраховуючи обмежитися певною деконцентрацією влади й ресурсів. Тим часом проблема розмежування понять не така вже й проста; у світовій практиці відмінності між ними уявляються принциповими» [7, с. 5]. На необхідності проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні наполягає й Генсек Ради Європи Т. Ягланд, який заявив, що децентралізація не означає федералізацію, а там, де відсутня децентралізація чи передача владних повноважень на місцевий рівень, у населення виникає значно більше бажання відділятися, бо фактично централізація посилює сепаратистські настрої. Водночас, коли місцеві громади отримують більше владних повноважень, тоді значно легше утримувати єдність суспільства. На думку Т. Ягланда, це аксіома, яку засвоїли європейці, навіть в таких маленьких країнах, як Норвегія [8].

Рекомендації Ради Європи вимагали, насамперед, чітко визначити часові рамки проведення реформи. Вони були викладені в підготовленій урядом «Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади», затвердженій 1 квітня 2014 року і в пропонованих змінах до Конституції України. Зокрема, вимагалось від уряду і парламенту забезпечити протягом 2014 року формування законодавчої бази реформування, а в 2015 році планувалось провести необхідні організаційні заходи, щоб місцеві вибори пройшли на новій основі. В 2016 році в Україні мала б функціонувати нова модель місцевого самоврядування. Проте вони не виконані, навіть закон «Про добровільне об'єднання громад» прийняли тільки у 2015 році.

Про те, що реформа місцевого самоврядування в нашій країні базується на основних принципах Європейської хартії місцевого самоврядування – субсидіарності, повсюдності, та фінансовій спроможності громад, наголосив Голова Верховної Ради України В. Гройсман під час зустрічі з Комісаром ЄС із питань Європейської політики сусідства та переговорів із розширення Й. Ханом. За його словами, створена у парламенті експертна група розробляє покроковий план з розробки відповідних законопроектів, які мають чітко визначити, зокрема, систему органів місцевого самоврядування, порядок їх формування і строки повноважень; їх матеріальну і фінансову базу; систему

виконавчих органів влади; органи самоорганізації населення; закріпити контроль держави за дотриманням законності рішень органів місцевого самоврядування; вдосконалити засади адміністративно-територіального устрою [9].

Розробники реформи місцевого самоврядування в Україні стверджують, що процес реформування буде розгортатися за прикладом Польщі. Слід нагадати, що про необхідність реформування місцевого самоврядування в цій країні почали говорити ще наприкінці 80-х років XX століття. Активізувався процес у 1992 році, коли уряд Г. Сухоцької розпочав проводити реформу на рівні повітів та визначати основні напрями реформи воєводств. Однак, 28 травня 1993 року відбулось голосування у польському парламенті за вотум недовіри уряду Г. Сухоцької, внаслідок чого уряд, створений «Солідарністю», був позбавлений мандату. Наступний уряд не був зацікавлений в подальшому проведенні децентралізації, тому реформа була відкладена на чотири роки. Але в цей період не була зупинена реалізація Міської пілотної програми реформи публічної адміністрації, яка проводилась у 40 містах.

Тільки у 1997 році, за уряду Є. Бузека, реформа самоврядування була продовжена. На той час була підготовлена наукова, правова та практична база для впровадження самоврядування на рівні повітів та воєводств. Все це дозволило уряду в максимально стислі терміни підготувати і внести на розгляд парламенту пакет відповідних реформ. У травні 1998 року парламент ці закони ухвалив, а від 1 січня 1999 року вони набули чинності. Протягом другого етапу реформи (1997–1999 рр.) було ліквідовано 49 адміністративних органів управління воєводств, замість них створено 16 (планувалось 12) органів урядової адміністрації, підпорядкованих прем'єр міністру, в нових, збільшених воєводствах. 287 державних адміністрацій були ліквідовані у повітах, а замість них створені 372 органи самоврядування [10].

Як наслідок, в Польщі були створені три рівні самоврядування (гміна як базова одиниця, повіт і воєводство) з чітким поділом повноважень та незалежними бюджетами. Їм передали право надання основних публічних

послуг, а також відповідальність за соціально-економічний розвиток територій. Таким чином, саме фінансово самодостатнє місцеве самоврядування на базовому рівні змогло взяти на себе більшість функцій щодо забезпечення життєдіяльності громад. З іншого боку – лишився сильний центральний державний апарат, який має свої представництва в регіонах. Історія польських реформ, на думку польського економіста М. Желяка, свідчить, що для успішного їх проведення необхідним є наявність трьох чинників: політичної волі еліти, готових експертних розробок і підтримки з боку суспільства [10].

Якщо під час реформування місцевого самоврядування в Україні буде використовуватися досвід Польщі, то, на думку науковців, потрібно врахувати особливості організації системи влади в нашій державі, тому реформа повинна мати й свої відмінності. Для прикладу, можна навести порівняльні характеристики базових самоврядних одиниць в Україні та Польщі. Так, в Україні сьогодні 10279 сільських рад та 783 селищних рад, у Польщі нараховувалось 1604 сільські гміни та 567 сільсько-міських. В середньому в Україні на одну сільську раду припадає три сільських населених пунктів, 1370 чоловік населення, 47 кв. км території, а в Польщі відповідно 24 населених пунктів, 6760 чоловік населення, 134 кв. км території. Таким чином, в Україні на одну самоврядну одиницю базового рівня припадає, порівнюючи з Польщею, значно менше сільського населення (майже у 5 разів), сільських населених пунктів (більш ніж у 8 разів), території (приблизно у 3 рази) [11].

Зрозуміло, що при більш високій концентрації невеликих поселень на певній території, як в Польщі, легше об'єднати їх в одну самоврядну одиницю. Поділяємо думку доктора економічних наук О. Попової, що, коли саму вдалу модель реформування в одній країні просто перенести в іншу, не враховуючи особливостей останньої, результат може виявитися неочікуваним.

Уряд України бачить процес об'єднання громад виключно добровільним. На цьому, зокрема, наполягає Віце-прем'єр, глава Мінрегіонбуду Г. Зубко, заявивши, що «основні принципи реформування – це добровільність та економічна ефективність» [12]. Водночас чимало європейських експертів не

вірять, що Україна зможе реалізувати свої плани щодо виключно добровільного укрупнення громад. Так, директор Центру експертизи з питань реформи місцевого самоврядування Ради Європи Д. Попеску, виступаючи на III Форумі місцевого самоврядування у Львові, сказав, що «в жодній країні світу – принаймні тих, які я знаю, а це не лише Європа – повністю добровільна система не призвела до успіху... Практично всі країни РЄ, включно навіть з Монако, були вимушені пройти через стадію, на якій малі муніципальні одиниці вимушені були об'єднатися». А. Шултс, представник міністерства регіонального розвитку Латвії, підтвердив його слова, наголосивши, що «добровільна реформа не матиме жодного результату», тому латвійському парламенту «довелося ухвалити закон: є можливість добровільного об'єднання, але наступні вибори будуть проведені по нових територіях (визначених централізовано)». П. Свяневич, експерт Ради Європи, професор Варшавського університету, пояснив, що «Києву треба зрозуміти, що добровільне злиття можливе як успішне лише в тих країнах, де є традиції пошуку консенсусу. Тож, виходячи з моїх знань України, я не очікую тут суттєвого успіху» [12].

Слід зазначити, що вже сьогодні голови сільрад, місцеві депутати, виконкоми, облради чинять опір процесу реформуванню. В уряді знають про цей опір, але мають надію його подолати, роз'яснивши українцям переваги від злиття громад, бо переконані, що не можна розпочинати зміни з примусовості – так можна втратити довіру населення, викликати негативне ставлення до реформи. А. Ткачук, директор з питань науки та розвитку ГО «Інститут громадянського суспільства» підкреслив, що «багато говорять про польську модель адмінреформи. Але Україна вже обрала не польський, а скандинавський досвід – тобто почала процес об'єднання як добровільний. Це може тривати як завгодно довго, але закінчиться все одно так, як закінчувалося всюди – обов'язковим, тобто примусовим, створенням нових адміністративно-територіальних одиниць» [13].

Потрібно сказати, що й у Верховній Раді теж дійшли до розуміння того, що добровільний шлях не дозволить провести ефективну адміністративно-територіальну реформу в Україні.

Сьогодні поки що відсутня повна інформація щодо запланованих кількісних показників реформованої системи місцевого самоврядування, продовжуються дискусії щодо напрямів реформування. Зокрема, відбувалася доволі довго дискусія щодо кількості рівнів реформованої адміністративно-територіальної системи. Одні бачили її дворівневою, інші – трирівневою. Врешті-решт погодилися, що система має бути трирівневою, бо Україна має велику територію, а реформа не передбачає створення занадто потужних громад, які зможуть взяти на себе компетенцію, яка зараз належить районам, а передати районні компетенції на обласний рівень теж не принесе поліпшення якості управління і віддалить владу від потреб громадян, ускладнить для них можливості реального впливу на владу, здійснення контролю за її діями.

В середині травня поточного року був оприлюднений звіт Конгресу місцевих та регіональних влад Ради Європи «Підсумки постмоніторингу в Україні», в якому були названі деякі параметри адміністративно-територіальної реформи в Україні. Так, автори звіту вважають, що «крім існуючих 27 регіонів, які зазначені в Конституції України, буде залишено тільки близько 150 повітів (районів) замість 490, і приблизно 1500 громад замість... 10279», проте в урядових структурах коментувати наведені цифрові показники відмовляються, наполягаючи, що не мають планових індикаторів. В уряді наголосили, що існуюча нормативна база регулює «умови формування спроможних територіальних громад, а також порядок розроблення і схвалення перспективного плану формування територій громад, а не їхню кількість» [14]. Без сумніву, укрупнення громад потрібне, бо приблизно дві третини громад, за підрахунками уряду, не мають ресурсів для забезпечення своєї діяльності, тому оптимальним було б об'єднання громад за принципом «один до шести», тобто після завершення реформи середня громада включатиме шість нинішніх. Проте Віце-прем'єр-міністр Г. Зубко заявив, що «шведський досвід свідчить, що 20-

тисячна територіальна громада з одним центром управління є ефективною. А якщо в громаді 500 людей, тисяча чи три тисячі, то вона не матиме коштів на якісні послуги» [15].

Не завжди виконуються перспективні плани децентралізації, розроблені обласними радами. Так, наприклад, у Рівненській області у Костопільському районі планувалось створення трьох громад, а буде чотири, в Іваннівській сільській раді жителі сіл висловили бажання об'єднатися з різними територіальними громадами: мешканці Івання, Клещикихи та Кривухи вирішили об'єднатися з Дубенською громадою, а мешканці Зеленого та Бортниці – з Привільненською [16, с. 2]. В цьому випадку ситуація ускладнюється, тому що об'єднання громад, з одного боку, повинно відбуватися на добровільних засадах, а, з іншого боку, бажання окремих населених пунктів однієї сільради увійти до різних громад наразі не відповідає вимогам статті 4 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Ще одна проблема пов'язана з проведенням місцевих виборів 25 жовтня 2015 року. Зрозуміло, що до того часу мало б відбутися укрупнення громад в областях згідно з перспективними планами, розробленими обласними радами і затвердженими Кабінетом Міністрів. Проте в середині серпня поточного року уряд повідомив, що на місцеві вибори виходить тільки 78 об'єднаних громад, зокрема в Хмельницькій області – 23, Дніпропетровській – 10, Полтавській – 10, Чернівецькій – 10, Житомирській – 8, Одеській – 7, Волинській – 5, Київській – 2, Кіровоградській – 2, Івано-Франківській – 1, а у Закарпатській та Тернопільській областях робота над перспективними планами поки що продовжується [17, с. 3].

Найбільші успіхи досягнуті в бюджетній системі. Змінено підходи до формування місцевих бюджетів і бюджетного вирівнювання. Вже перший квартал поточного року показав, що громади, отримавши 5 млрд. гривень додаткового ресурсу до місцевих бюджетів, мають кращий фінансовий результат, ніж мали би за старої бюджетної системи [18, с. 4]. «Започатковане створення міцної фінансової бази, яка гарантує, принаймні, з погляду

економічного зростання в діяльності громад, певну стабільність ресурсів порівняно з попереднім роком», – вважають у Раді Європи [14]. Водночас фінансова децентралізація відбувається досить повільно, має чимало перешкод не лише в центрі, а й на місцях, де місцеві ради не готові до освоєння збільшеного ресурсу [19]. Без сумніву, новий підхід створює мотивацію для розвитку громад, їх укрупнення, але також закладає певні диспропорції між економічно більш спроможними і економічно слабкими територіями.

Отже, реформа системи влади розпочалась, але невирішених і спірних питань ще багато. Зокрема, чітко не визначена кількість районів та областей (регіонів) по завершенню реформи. Так, сьогодні на території України виділені дев'ять економічних районів, які не мають державних органів управління, бо не є адміністративними одиницями. Власне, експерти багато разів висловлювали думки, що потрібно не тільки об'єднувати сільські, селищні чи районні ради, а й змінити обласний поділ в бік соціально-економічного районування, зменшення кількості областей, що не тільки дасть можливість зекономити витрати на утримання бюрократичного апарату, а й сприятиме більш динамічному економічному розвитку регіонів [20, с. 25].

Експерти наголошують, що децентралізація не може бути доведена до логічного завершення в корумпованій країні. Так, І. Лосєв, український філософ, наголошує, що децентралізація «без викорінення корупції означає лише перерозподіл можливостей між кримінально-олігархічними кланами» [21, с. 20], тому на місцях керуватимуть не громади, а злочинні угруповання, які підпорядкують собі місцеві органи влади. Успіх реформи залежить від якості кадрів в центрі й на місцях. Зрозуміло, що потрібна нова політична еліта.

Взагалі, про повноправні місцеві громади можна говорити лише стосовно тих країн, де існує розвинене громадянське суспільство, де громадяни мають дієві засоби контролю за обраною ними місцевою владою.

Ще повністю не сформована законодавча база децентралізації влади, вона потребує ухвалення ще близько 100 законів, в яких буде чітко визначений

розподіл повноважень між територіальними громадами, районами, областями та центральною владою.

Ускладнює процес реформування й те, що децентралізація відбувається в умовах агресії Росії, оскільки під час війни всі держави, які прагнуть до перемоги, неминуче мають централізуватися.

Децентралізація, без сумніву, потрібна українцям. Так, член групи незалежних експертів Європейської хартії місцевого самоврядування при Раді Європи Р. Штайнер підкреслив, що коли громадяни на місцях знають, хто надає їм послуги, це допомагає запобігти бюрократії та корупції, що є особливо актуальним для України. Р. Штайнер вважає, що «мета, відповідальність, компетентність разом узяті – ось що найважливіше. На місцях повинні чітко усвідомлювати свої завдання і повноваження, а також мати право вирішувати, яким чином фінансуватимуться проекти, як ефективно використати виділені гроші. Важливо зробити владу відповідальною за власні дії. Якщо є такий трикутник, тоді децентралізація дуже ефективна» [22, с. 35].

Література

1. Конституція України: Із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 08.12.2004 р. – К.: Велес, 2007. – 48 с.
2. Період застою. Історик-соціолог Оксана Міхеєва про те, чому мовчить донбаська інтелігенція та чого хоче донбаський бізнес / Спілкувався Богдан Буткевич. // Український тиждень. – 2013. – № 51. – С. 28–29.
3. Ляйхт Д. Не те вирішення не тієї проблеми: Стандартний підхід до децентралізації без якісної інфраструктури та сильних інституцій може завдати Україні більше шкоди, ніж користі / Д. Ляйхт. // Український тиждень. – 2015. – № 22. – С. 24–26.
4. Скумін А. Сєверодонецьк-2? / А. Скумін. // Український тиждень. – 2013. – №25. – С. 12–13.
5. Андрій Садовий: «За останні 10 років держава відібрала в місцевого самоврядування близько 60% повноважень, і це привело до великої біди» / Спілкувалася О. Ворожбит. // Український тиждень. – 2015. – №1–2. – С. 8–9.

6. Макаров Ю. Самоврядна Україна як заповідник гоблінів / Ю. Макаров. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tyzhden.ua/Politics/109807/PrintView/>

7. Литвин В. Децентралізація, федералізація, сепаратизм: парадокси політичного дискурсу / В. Литвин. // *Голос України*. – 2014. – 8 травня. – С. 4–5.

8. Кравченко В. Генсек Совета Европы Турбьерн Ягланд: Децентрализация не означает федерализацию / В. Кравченко. // *Зеркало недели*. – 2015. – №10. – С. 4.

9. Шевченко А. Альтернативи децентралізації немає / А. Шевченко. // *Голос України*. – 2015. – 21 лютого. – С. 2.

10. Желяк М. Досвід Польщі: чому нове самоврядування «запрацювало» лише із другої спроби? / М. Желяк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrointegration.com.ua/articles/2014/12/8/7028546/view_print/

11. Попова О. Реформируем местное самоуправление «как в Польше»: кто больше? / О. Попова. // *Зеркало недели*. – 2015. – №4. – С. 4.

12. Сидоренко С. Адмінреформа в Україні – добровільна чи примусова? Європейський досвід / С. Сидоренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrointegration.com.ua/articles/2015/04/9/7032748/view_print/

13. Сидоренко С. Анатолій Ткачук: Всі погодилися з тим, що термін «район» буде змінено на «повіт» / С. Сидоренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrointegration.com.ua/interview/2015/05/29/7034268/view_print

14. Сидоренко С. 150 районів, 1500 громад: в Страсбурзі розкрили параметри української адмінреформи / С. Сидоренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrointegration.com.ua/articles/2015/05/27/7034218/view_print

15. Сидоренко С. Зміна адмінустрою України як мотив відкласти місцеві вибори / С. Сидоренко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.evrointegration.com.ua/articles/2015/03/26/7032271/view_print

16. Юркова О. Села хочуть «розлучитися». Але... / О. Юркова. // *Голос України*. – 2015. – 8 серпня. – С. 2.

17. Після перегонів органи самоврядування отримають нові повноваження // *Голос України*. – 2015. – 18 серпня. – С. 3.

18. Литвин В. Адміністративно-територіальний устрій України: ретроспективне бачення й перспективи реформування / В. Литвин. // *Голос України*. – 2015. – 4 червня. – С.4–5.

19. Шавалюк Л. Фінансова децентралізація на словах / Л. Шавалюк. // *Український тиждень*. – 2015. – № 26. – С. 14–15.

20. Буткевич Б. Ділити економно / Б. Буткевич. // *Український тиждень*. – 2015. – № 29. – С. 24–25.

21. Лосєв І. «Децентралізація». Вона ж дезінтеграція... / І. Лосєв. // *Український тиждень*. – 2015. – № 29. – С. 20–21.

22. Трегуб Г. Суспільство політиків: швейцарські політики розповіли про децентралізацію і референдум як інструмент політики / Г. Трегуб. // *Український тиждень*. – 2015. – № 21. – С. 34–35.